

«6D020500 – Филология» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған
 Ажарбекова Эльвира Насипкуловнаның «Адами қасиетгердің лексика-семантикалық экспликациясы»
 тақырыбындағы диссертациялық жұмысына ресми рецензенттің
ШҚІРІ

р/н №	Критерийлер	Критерийлер сәйкестігі	Ресми рецензенттің ұстанымы
1.	Диссертация тақырыбының (бекіту күніне) ғылымның даму бағыттарына және/немесе мемлекеттік бағдарламаларға сәйкес болуы	<p>1.1 Ғылымның даму бағыттарына және/немесе мемлекеттік бағдарламаларға сәйкестігі:</p> <p>1) Диссертация мемлекет бюджетінен қаржыландырылатын жобаның немесе нысаналы бағдарламаның аясында орындалған (жобаның немесе бағдарламаның атауы мен нөмірі);</p> <p>2) Диссертация басқа мемлекеттік бағдарлама аясында орындалған (бағдарламаның атауы)</p> <p>3) Диссертация Қазақстан Республикасының Үкіметі жанындағы Жоғары ғылыми-техникалық комиссия бекіткен ғылым дамуының басым бағытына сәйкес (бағытын көрсету)</p>	<p>Диссертациялық жұмыс тақырыбы тіл ғылымының өзекті бағыттарына және мемлекеттік бағдарламалар, ғылымды дамытуға арналған заңдар негізінде жүргізілген. Қазіргі заманғы лингвистика ғылымының дамуы тілдің құрылымын, қолданылу қызметіне тән ерекшеліктерін жаңа ғылыми бағыттармен байланыстыра қарауды қажет етіп отыр.</p> <p>Тіл білімінде антропоцентристік парадигма жаңа ғылыми теория мен бағыттардың туындауына негіз болды. Сондай ғылыми бағыттардың бірі – лингвистикалық аксиология. XX ғасырдың 90-жылдарында жеке ғылыми пән ретінде қалыптаса бастаған бұл бағыт қазіргі таңда лингвомәдениеттану, когнитивтік лингвистика, лингвоконцептология, прагмалингвистика сияқты лингвистикалық пәндердің, бағыттардың, концепциялар мен жаңа теориялардың арасында орын алды. Философия мен лингвистиканың жігінде пайда болған бұл бағыт адам мен қоғамның құндылыққа деген көзқарасын тіл арқылы зерттеп, тіл арқылы түсіндіруді көздейді. Антропоөзектік ізденістер нәтижесі тілдің көп қырлы сан-салалы қызметін, адам және оның ақыл-ойымен, аялық білім қорымен, дүниетанымдық көзқарасымен, тілдік санадағы этномәдени стереотиптік болмыс-бітімімен сабақтастыра қарастыруды басты ұстанымдық бағыт етеді.</p>
2.	Ғылымға маңыздылығы	<p>Жұмыс ғылымға елеулі үлесін қосады/қоспайды, ал оның маңыздылығы ашылған/ашылмаған.</p>	<p>Жұмыс ғылымға елеулі үлес қоса алады, оның маңыздылығы жан-жақты ашылған. Диссертанттың ғылыми жұмысы зерттеудің объектісіне емес, субъектісіне бағытталған жаңа ізденістер аясында жазылған. Заманауи ғылыми ізденістердің басымдық беретін тұсы да адам және адамның түрлі адами қасиеттері болып отыр. Ал диссертанттың жұмысы адами қасиеттерді жеке бөліп алып, оларға не жатады, экспликациясында не қарастырылады, адами қасиеттерді білдіретін сөздердің лексика-семантикалық өрісі қалай қалыптасатыны туралы ізденістерге құрылған. Осы сөздердің семантикасын ашуда өріс теориясын пайдалана отырып, «адами қасиет» бойынша схемасын жасайды, кіші семантикалық топтарын анықтайды, адами қасиеттерді анықтауда психологиялық әдіс тәсілдерді пайдалана отырып, темперамент түрлерін жіктеп, дифференциалды семаларын, атап айтқанда, алпыс бір лексеманың семасын нақтылау арқылы тақырып мәнін ашуы</p>

			ғылымға қосқан үлес болып табылады. Сол себепті ұсынылып отырған зерттеу жұмысы тіл біліміндегі маңызды тақырыптардың бірі болып саналады.
3.	Өзі жазу принципі	Өзі жазу деңгейі: 1) жоғары; 2) орташа; 3) төмен; 4) өзі жазбаған	Диссертациялық жұмыс өзі жазу қағидаты тұрғысынан жоғары деп бағаланды. Жаңа ғылыми парадигмаға сай тілді зерттеуде негізгі назар тілді тұтынушыға, яғни адамға аударылады, сонымен байланысты тілді зерттеудің жаңа мақсаттары, маңызды ұғымдар мен тәсілдер, метатілдік теориялар негізге алынған. Халықтың дүниетанымы мен болмысын, тілдік қолданысын этностың ұлттық танымымен байланысты тұжырымдау ғана оны түсінуге мүмкіндік береді. Дегенмен кейбір тұстарда, біріншіден, оннан астам ғылыми сөз үзіктері, дәйексөздер аударылмай берілген. Ғылыми жұмыс қазақ тілінде жазылғандықтан, дәйексөздерді қазақ тіліне аударып, нақты аудармасын баламаларды пайдалана отырып бергені дұрыс болар еді. Сондай-ақ соңғы жылдардағы жарық көрген зерттеу еңбектері мен ғылыми ізденістерді, қазақ ғалымдарының, шетелдік зерттеушілердің еңбектерімен жан-жақты таныса отырып, өз ізденістерін жетілдіруде, тұжырымдарын толықтыруда, пайдалану қажет деп ойлаймыз.
4.	Ішкі бірлік принципі	4.1 Диссертация өзектілігінің негіздемесі: 1) негізделген; 2) жартылай негізделген; 3) негізделмеген.	Диссертация өзектілігі негізделген. Жұмыста адамның мінез-құлығы, лингвистика мен психология ғылымдарын тоғыстыра отырып, тілдік тұрғыдан олардың берілу жолдары барынша түбегейлі ізденістермен, мысал дәлелдермен, атап айтқанда, фразеологизм, мақал-мәтел, тенеулер, сын есімдерден мысалдар келтіру арқылы, олардың бағалауыш мәнін көрсету арқылы, қазақ тіліндегі сын есімдердің лексика-семантикалық өріс аясында қарастырып, семалық белгілеріне қарай талдаулар жасау арқылы өзектілігін ашылатынын бере алған. Ер адам мен әйел адамның адами қасиетінің сипатын нақты негіздеуде түрлі жастағы адамдар арасында сауалнамалар жүргізіліп, сауалнама нәтижесі берілген, алтыдан астам өзектілікті көрсететін дәлелдер, алты жеті түрлі тұжырымдары негізделіп берілген. Сондықтан негізделуі жеткілікті саналады.
		4.2 Диссертация мазмұны диссертация тақырыбын айқындайды 1) айқындайды; 2) жартылай айқындайды; 3) айқындамайды	Тұтасымен алғанда диссертация тақырыбы мен жұмыс мазмұны арасында байланыс бар, мазмұн тақырыпты айқындайды.
		4.3. Мақсаты мен міндеттері диссертация тақырыбына сәйкес келеді: 1) сәйкес келеді; 2) жартылай сәйкес келеді; 3) сәйкес келмейді	Мақсаты мен міндеттері диссертация тақырыбына сәйкес келеді.

		<p>4.4. Диссертацияның барлық бөлімдері мен құрылысы логикалық байланысқан:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) толық байланысқан; 2) жартылай байланысқан; 3) байланыс жоқ 	<p>Диссертация бөлімдері арасында және бөлім мен бөлімшеде көтерілетін мәселелер бір-бірінен туындап отыратындықтан, логикалық тұрғыдан толық байланысқан деп санаймыз.</p>
		<p>4.5 Автор ұсынған жаңа шешімдер (қағидаттар, әдістер) дәлелденіп, бұрыннан белгілі шешімдермен салыстырылып бағаланған:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) сыни талдау бар; 2) талдау жартылай жүргізілген; 3) талдау өз пікірін емес, басқа авторлардың сілтемелеріне негізделген 	<p>. Өріс құрамындағы лексемалардың парадигмалық, синтагмалық қатынасы турасындағы айтылған тұжырымдарды негізге ала отырып, «адами қасиет» өрісіндегі лексемалардың мағыналас және қарама-қарсы мәнде жұмсалуды талдаған. Сондай-ақ ағылшын, орыс, түркі тілдеріндегі адам бойындағы қасиеттерді сипаттайтын тілдік бірліктер мен қазақ тіліндегі тілдік бірліктерді салыстыра отырып, ұқсастықтары мен ерекшеліктерін де анықтап талдаған тұстары бар.</p>
5.	Ғылыми жаңашылдық принципі	<p>5.1 Ғылыми нәтижелер мен қағидаттар жаңа болып табыла ма?</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) толығымен жаңа; 2) жартылай жаңа (25-75% жаңа болып табылады); 3) жаңа емес (25% кем жаңа болып табылады) 	<p>Диссертациялық еңбектің ғылыми жаңалығы дау туғызбайды, өйткені қазақ тіл білімінде адами қасиеттер лексика-семантикалық тұрғыдан кешенді алынып бұрын-соңды арнайы зерттеу нысаны болған жоқ.</p>
		<p>5.2 Диссертацияның қорытындылары жаңа болып табыла ма?</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) толығымен жаңа; 2) жартылай жаңа (25-75% жаңа болып табылады); 3) жаңа емес (25% кем жаңа болып табылады) 	<p>Бірақ бұл айтылған жаңалық деңгейлері жалпы алғандағы жұмыстың жалпы жаңалық деңгейінің толықтығына әсер етпейді, яғни қорытындылар толығымен жаңа.</p>
		<p>5.3 Техникалық, технологиялық, экономикалық немесе басқару шешімдері жаңа және негізделген бе?</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) толығымен жаңа; 2) жартылай жаңа (25-75% жаңа болып табылады); 3) жаңа емес (25% кем жаңа болып табылады) 	<p>1) толығымен жаңа.</p>
6.	Негізгі қорытындылардың негізділігі	<p>Барлық қорытындылар ғылыми тұрғыдан қарағанда ауқымды дәлелдемелерде негізделген/негізделмеген (qualitative research және өнертану және гуманитарлық бағыттары бойынша)</p>	<p>Қорытындылар ауқымды дәлелдемелерде негізделген.</p>
7.	Қорғауға	<p>Әр қағидат бойынша келесі сұрақтарға жауап</p>	

	шығарылған негізгі қағидаттар	беру қажет: 7.1 Қағидағ дәлелденді ме? 1) дәлелденді; 2) шамамен дәлелденді; 3) шамамен дәлелденбеді; 4) дәлелденбеді 7.2 Тривиалды ма? 1) ия; 2) жоқ 7.3 Жаңа ма? 1) ия; 2) жоқ 7.4 Қолдану деңгейі: 1) тар; 2) орташа; 3) кең 7.5 Мақалада дәлелденген бе? 1) ия; 2) жоқ	7.1 дәлелденді 7.2 жоқ, тривиалды емес 7.3 иә, жаңа 7.4 кең 7.5 иә, дәлелденген.
8.	Дәйектілік принципі Дереккөздер мен ұсынылған ақпараттың дәйектілігі	8.1 Әдістеменің таңдауы - негізделген немесе әдіснама нақты жазылған 1) ия; 2) жоқ 8.2 Диссертация жұмысының нәтижелері компьютерлік технологияларды қолдану арқылы ғылыми зерттеулердің қазіргі заманғы әдістері мен деректерді өңдеу және интерпретациялау әдістемелерін пайдалана отырып алынған: 1) ия; 2) жоқ 8.2 Теориялық қорытындылар, модельдер, анықталған өзара байланыстар және заңдылықтар эксперименттік зерттеулермен дәлелденген және расталған (педагогикалық ғылымдар бойынша даярлау бағыттары үшін нәтижелер педагогикалық эксперимент негізінде дәлелденеді): 1) ия;	1) иә 1) иә. Дегенмен жаңа технологиялар, сайттағы сөздіктер, жиілік сөздіктері мен корпус материалдарын, мәтін түрлерін ұлттық корпус материалдарын пайланану жағы жетіспейді. Сауалнамалар берілгенмен, білім беру бағытына сәйкес эксперимент жүргізілмеген. Дегенмен, иә деуге болады. Осы бөлікте де жартылай дәлелденген деген пікір болса, дұрыс болар еді.

		2) жоқ	
		8.4 Маңызды мәлідемелер нақты және сенімді ғылыми әдебиеттерге сілтемелермен расталған / ішінара расталған / расталмаған	Диссертациялық жұмыстағы маңызды мәліметтер ғылыми әдебиеттерге сілтеме жасау арқылы расталған. Дегенмен ғылыми әдебиеттерді мейлінше толық пайдалана алмаған.
		8.5 Пайдаланылған әдебиеттер тізімі әдеби шолуға жеткілікті/жеткіліксіз	Пайдаланылған әдебиеттер тізімінде 159 еңбек көрсетілген. Зерттеуге әдебиеттер саны жеткілікті. Дегенмен әлі де кейінгі кезде жарық көрген әдебиеттермен толықтыру керек еді.
9	Практикалық құндылық принципі	9.1 Диссертацияның теориялық маңызы бар: 1) ия ; 2) жоқ	1) иә
		9.2 Диссертацияның практикалық маңызы бар және алынған нәтижелерді практикада қолдану мүмкіндігі жоғары: 1) ия ; 2) жоқ	1) иә
		9.3 Практикалық ұсыныстар жаңа болып табылады? 1) толығымен жаңа ; 2) жартылай жаңа (25-75% жаңа болып табылады); 3) жаңа емес (25% кем жаңа болып табылады)	1) жаңа болып табылады
10.	Жазу және ресімдеу сапасы	Академиялық жазу сапасы: 1) жоғары ; 2) орташа; 3) орташадан төмен; 4) төмен.	1) жоғары.

Пікірге ұсынылып отырған диссертациялық еңбектің ғылыми жаңалығы дау туғызбайды, өйткені қазақ тіл білімінде адами қасиеттер лексика-семантикалық тұрғыдан кешенді алынып бұрын-соңды арнайы зерттеу нысаны болған жоқ.

– адам бойындағы қасиеттерді сипаттауда қолданылатын фразеологизмдер, паремия, теңеулер топтастырылды деген жаңалығы жаңа емес. Бұрыннан да осындай сөздер адамның жағымды-жағымсыз қасиеттерін жеткізетіні айтылып жүр.

– адами қасиетті сипаттайтын лексемалардың лексика-семантикалық өрісі түзілді деген жаңалығы толығымен жаңа. Жалпы ФСӨ туралы зерттеулерде айтылып жүргенмен, арнайы жеке бөліп алынып, қарастырылмаған, сондықтан толығымен жаңа.

– адами қасиет өрісіне енетін лексемалардың парадигмалық, синтагмалық қатынастары сараланды деп ұсынылып отырған жаңалығы толығымен жаңа деуге болады. Себебі парадигматикалық және синтагматикалық типтік қатынастардың тілдік сипаты жалпылай айтылып жүргенмен, адами қасиеттерді білдіретін лексемалардың парадигматикалық, синтагматикалық қатынастары арнайы қарастырылып, жеке сөз болған емес.

– адами қасиеттерді сипаттайтын сын есімдердің лексика-семантикалық тобының ядросы (өзегі) мен перифериясы (шеткері аймағы) анықталды – жартылай жаңа. Себебі әр кезең сайын, белгілі бір уақып кесіндісінде өзек сөзер мен шеткері аймақтағы сөздер қатары өзгеріп отырады. Сондықтан бұл жаңалық толық болуы үшін ең болмағанда екі кезеңі салыстырылып берілуі тиіс деп білемін. Алдыңғы дәуірдегі кейбір өзекті болған сөздер келесі кезеңде шеткерілеп қалуы мүмкін. Бұл арада адами қасиеттер өзгермеуі тиіс деген көзқарас уәж бола алмайды. Себебі бағалауыштық сипат таным мен қабылдауға байланысты қалыптасатыны, таным мен қабылдау үдерісіне осы процестердің әсері болатыны ескерілуі керек еді.

Сондай-ақ диссертациялық жұмыс бойынша кейбір ұсыныс, ескертпелерді айта кетуді жөн санаймын:

Диссертациялық жұмыстағы маңызды мәліметтер ғылыми әдебиеттерге сілтеме жасау арқылы расталған. Зерттеуде 159 әдебиетке сілтеме жасалған, дегенмен ғылыми әдебиеттерді мейлінше толық пайдалана алмаған, әлі де кейінгі кезде жарық көрген әдебиеттермен, тақырыпқа қатысты тікелей болмаса да, бағалауыштық бойынша жазылған пікірлер толық келтірілмеген. Соңғы жылдардағы жарық көрген зерттеу еңбектері мен ғылыми ізденістерді, қазақ ғалымдарының, шетелдік зерттеушілердің еңбектерімен жан-жақты таныса отырып, өз ізденістерін жетілдіруде, тұжырымдарын толықтыруда, пайдалану қажет деп ойлаймыз.

Зерттеу жұмысында оннан астам ғылыми сөз үзіктері, дәйексөздер аударылмай берілген. Ғылыми жұмыс қазақ тілінде жазылғандықтан, дәйексөздерді қазақ тіліне аударып, нақты аудармасын баламаларды пайдалана отырып бергені дұрыс болар еді.

Және де жалпы алғанда сын есімдерге семалық талдау мүлдем жасалмаған дей алмаймыз, жаңалық оларды семалық тұрғыдан ұсақ топшаға жіктеуге байланысты. Сондықтан адами қасиеттерді сипаттауда қолданылатын сын есімдерге семалық талдау жан-жақты жасалып, дифференциалды, интегралды семалары толығымен анықталды дей алмаймыз.

Жоғарыда аталған ұсыныстар мен ескертулер ізденушінің диссертациялық жұмысының мазмұнын, сапасын және құндылығын төмендетпейді. Ажарбекова Эльвира Насипкуловнаның «Адами қасиеттердің лексика-семантикалық экспликациясы» тақырыбындағы диссертациялық жұмысы аяқталған ғылыми жұмыс болып табылады.

Ажарбекова Эльвира Насипкуловна «Адами қасиеттердің лексика-семантикалық экспликациясы» тақырыбындағы диссертациялық жұмысы үшін философия докторы (PhD) бойынша доктор дәрежесін алуға болады деп санаймын және Комитетке Ажарбекова Эльвира Насипкуловнаны философия докторы (PhD) дәрежесін алуға ұсынамын.

Ресми рецензия

Мамынова Б.Қ., ф.ғ.д., профессор, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты
Грамматика бөлімінің меңгерушісі

